

המודיעין אברהם, מספר הימים הניכר, יחסית, העולה מתיאורו של אפשטיין, המתאר גם מציאת גופות "פה ושם" באותם הימים, התיאור הראשוני של אפשטיין על הימצאות גופות ההרוגים "במבואות, ברחובות, בסמטאות, בכתני הכפר ומסביבו" ותיאוריו החוזרים ונשנים של אפשטיין על הפחד שאחז בו שמא תחזור בטנטורה תופעת "דיר יאסין". לכל אלו, יש להוסיף לאלה את המסמכים על קבר האחים ואת האיחור הגדול בקבורת הרוגי טנטורה וסכנת המגיפה ששררה במקום, בצירוף חלקים רבים בין העדויות בעל-פה של היהודים והערבים, הממלאים את אותם חללי-מידע, המצויים בחלק מן החומר שלפנינו. אין לנו מסקנה חד-משמעית לגבי המספר המדויק של גברים, שנהרגו בטנטורה לאחר כניעת הכפר וסיומו של הקרב, על-פי העדויות בעבודה. אין בידינו, נכון לנתונים הקיימים, להגדיר בוודאות מי היו, בכל מקום בטנטורה, אלו שהרגו את תושבי הכפר שנכנעו, לפי העדויות שבידנו. האם היו אלו חיילי "אלכסנדרוני", חיילי חיי"מ או אנשי זיכרון-יעקב. איננו יודעים. אין באפשרותנו לקבוע באופן נחרץ וסופי כמה, בדיוק, מתושבי טנטורה נהרגו במהלך כיבוש הכפר ולאחריו, מאחר ובנושא זה שמענו מספר רב של גרסאות: מ - 40 או 50 ועד 230; אך אולי, למרות החשיבות הרבה שיש לייחס לחייו של כול אדם, אין זו, במקרה שלפנינו, השאלה החשובה ביותר בדיונו.

השאלות שהועלו ואחרות, להן אין לנו תשובות מוחלטות, אינן משנות ואין בכוחן לשנות מסקנה אחרת, שהיא חשובה יותר במחקר זה, והיא, שאכן, על-פי רבות מן העדויות שבדקנו, רבים מן הגברים בטנטורה נהרגו שם לאחר כניעתם ולאחר שתם הקרב במקום. עדיין, למרות המסע הארוך בין כל החומרים העומדים כיום לרשותנו, עדיין איננו יודעים מספיק על השאלה מי, בדיוק, היו ההורגים ומי, בדיוק, נהרגו לאחר הקרב, אך נתונים אלו אינם יעזיה המרכזיים של עבודה זו.

ככל שנוספו לתמונה המתוארת עוד נתונים ופרטים, הן בכתב והן בעל-פה, הלכה ונרקמה טיב כיבוש טנטורה תמונה כוללת ומורכבת ביותר של אירוע, אשר אינה יכולה, בשום פנים ואופן, להיות בידינו של אחד מן האנשים שסיפקו למחבר עבודה זו את עדותו. יותר ויותר הוברר, שבעיקר מרואייני העבודה, יהודים כערבים, שסיפרו את סיפורם לאחר כ - 50 שנה, ידעו ויודעים, כל אחד, את חלקו הפרטי, הזכור והידוע לו, מתוך ניסיונו וזכרונו האישיים. בידי כל אחד מן העדים הללו, היה חלק מסוים ומקרי של אותו הפסיפס הכללי, הנוצר, נאסף ומצטבר בידי המחבר. המחבר, שקיבל את העדות המיוחדות של כל אחד מן העדים, הצליב והשווה בין העדויות, המסמכים ושאר הנתונים, וניסה ליצור מכל החומר שהגיע לידינו, תמונה, עד כמה

שיותר כוללת, למרות סתירות ואי התאמות רבות, הנוצרות גם הן, כאשר מצטבר תומר כה רב וממקורות כה שונים ומגוונים.

יש לחזור ולומר כי המרואיינים בעבודה זו הם מבחר מקרי למדי של אלה שנתרו בחיים ואשר הזדמן למחבר לפגוש ולראיין. המחבר, חרף כול המאמצים, לא נמצא ולא אותר אף חייל אחד מתוך אלה שנקראו בזמנו חי"מ (חיל-מצב), כדי לשמוע על ההתרחשויות גם מן הצד הזה של משנתפי האירועים. ייתכן שהדבר נובע מכך שאנשי חיל המצב היו, בדרך כלל מבוגרים יותר מן החיילים שכבשו את המקום וייתכן, על כן, כי רובם ככולם אינם עוד בין החיים.

באותה דרך ועל פי אותם עקרונות, נהג המחבר גם לגבי הערבים. כול אחד מתושבי טנטורה לשעבר שניתן היה לאתרו ולראיינו – נעשה הדבר והחלקים הרלבנטיים מן העדות נכללו בעבודה. כך נהג המחבר גם לגבי ערבים שלא היו בטנטורה אך היה ברשותם ידע, שיכול היה לסייע במשהו להעביר ולהבהיר דברים. המדובר בעיקר לגבי אחדים מתושבי פריזיס, שחלקים מעדויותיהם נכללים בעבודה.

עדויותיהם של אנשי טנטורה, העומדות בניגוד גמור לסיפור הרשמי, שהיה רשום וידוע בחלק העיקרי של ההיסטוריוגרפיה הישראלית הנקראת "רשמית", שינו את התמונה באופן ניכר. מעטים מאד מאנשי טנטורה סיפרו על מלחמת גבורה, שאנשים הקריבו בה את עצמם. רוב הקספנים דיברו על כניעה, כאשר תמה התחמושת. רוב המרואיינים לא רצו להתראיין, פחדו מכך ואף לא רצו לחזור ולשתור את זיכרונות הזוועה שלהם מאותה התקופה, עליהם כמעט ולא דיברו אפילו עם ילדיהם משך כמעט 50 שנה. בכול זאת, ישנן עדויות מעטות על כך, שפליטי טנטורה דיברו על מעשי הרצח והאונס שאירעו בטנטורה לאחר כיבוש הכפר, כבר בתקופת מלחמת 1948, כפי שנמר אל-חטיב כתב בשנת 1951 וכן מופיע הדבר גם במברק אותו הזכרנו. המגוון הרחב של עדויותיהם של אנשי טנטורה, המתארים לעתים פרטי-פרטים של מה שהתרחש ושל דברים שנאמרו, כמו גם עדויותיהם של חלק מן העדים היהודיים, אינם מותירים ספקות רבים לגבי אמיתות הגרסה המרכזית בעניין חיסולם של גברים רבים בטנטורה, לאחר כיבוש הכפר.

עדויותיהם של הערבים ארוכות יותר ובמקרים רבים אף מפורטות יותר, בין היתר מאחר ולגביהם הסיפור שלהם ושל כפרם, אם אל-זינאת וטנטורה, יחיד ומיוחד הוא, בעוד שלגבי היהודים היו אלה עוד שני כפרים בתוך רשימת כפרים ארוכה בהם נלחמו במהלך המלחמה. יש להביא בחשבון שחלק מן הסיפור היהודי מצוי גם בארכיונים ובספרות המשנית, שם חלקם של הערבים, כידוע, דל ודליל יותר.

11/12
- 1/18
11/10

בנקודה זו יש לנסות להתייחס לשאלות שהצגנו בראשיתו של מחקר זה והן, אולי, המהותיות ביותר לענייננו: האם הייתה או לא הייתה מדיניות מכוונת והנחיות ברורות, בכל הנוגע להתנהגות החיילים לאחר כיבושו של כפר, מה ייעשה בשטח ובתושבים משנכבש המקום, ומעל לכל: הכיצד קרה שההתרחשויות שתוארו שוב ושוב ע"י המרואיינים בעבודה זו לא נודעו מעולם קודם לכן לציבור החוקרים או לקהל הרחב? על השאלה בדבר השתיקה הזו דיבר עם המחבר משה יטבת, שסיים את שירותו הצבאי כמפקד חטיבה במלחמת ששת הימים. יטבת שירת בגדוד 33 חודשים אחדים, אך לא השתתף בקרב בטנטורה ולכן סרב בכול תוקף לדבר, על מה שמע על הקרב הזה, למרות שהתבקש לספר רק על מה שמע אודות הקרב בטנטורה. לאחר דיון בן כמה דקות על הנושא עם המחבר, סיכם יטבת את עמדתו בעניין זה, באומרו במעין חיוך עקשני, שהייתה בו אולי גם מעט מבוכה: "זמתי לשתוק"⁴ ראוי להדגיש: יטבת לא סרב לדבר כי לא ידע, אלא עמד על זכותו לשתוק, הגם שכפי שסיפר בעצמו, שמע סיפורים על מה שקרה בטנטורה, אפילו בכינוס, עליו דיבר, שהתקיים, שנה קודם הראיון עמו. דווקא התעקשותו הנחרצת של יטבת, שלא לדבר כלל על טנטורה והניסוח שלו על זכותו לשתוק, ייתכן שהיה בה משום רמז לכך שהדברים ששמע אודות מה שהתרחש בטנטורה – לדעתו – יפה השתיקה להם.

השאלה הזו, לגבי השתיקה היא חשובה, אך הדיון בה נמצא מעבר ליעדיה של עבודה זו. את כובד משקלן הסגולי של מועקות הנפש של דור הלוחמים הללו ניתנה אניטה שפירא בהתייחסה למאמרו של אהרון מגד בעניין זה ב"הארץ", מיום 10.6.1994:

זיכרונותיו של מגד משקפים את החוויות הטראומטיות שעיצבו את השקפת עולמו של דור הפלמ"ח: הצמיחה בארץ-ישראל תחת שלטון בריטי, שנתפס כעוין וכאימפריאליסטי; המרד הערבי, שהביא לתודעת הנוער את הכרת המאבק על הארץ בין הערבים לבין היהודים כמאבק לחיים ולמוות; מלחמת העולם השנייה, שבה העולם נחלק לצדיקים ולרשעים, ללא כל צבעי ביניים; חוויות החולשה היהודית והזעם אין-אונים אל מול השואה; מלחמת העצמאות כשיא הטרגי וההרואי של כל מה שקדם לה. החרדה והאימה שליוו את שלבי הלחימה הראשונים לפחות, הביאו לכך שהניצחון לווה, בסופו של דבר, בתחושת פורקן, תחושה שהעניקה לו בעיני בני אותו הדור מעמד של מעשה צדק היסטורי, שאין להסבירו במושגים קונוונציונליים.⁵

⁴ ראה: ראיון אישי של המחבר עם משה יטבת ב - 17.4.1997.

⁵ ראה: אניטה שפירא, "פוליטיקה וזיכרון קולקטיבי", בתוך: יחיעם ויץ (עורך), בין חזון לרזיזיה: מאה שנות היסטוריה ציונית, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, מוסד הרצל לחקר הציונות, אוניברסיטת חיפה, מרכז ציריך לחקר הציונות והיישוב, האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים, 1997, עמ' 371.

ראה גם: אהרון מגד, "יצר ההתאבדות הישראלי", הארץ, 10.6.1994.

בהמשך משתמשת שפירא במונחים כתחושות נס והסבר מטאפיסי לניצחון במלחמה, על מנת להגדיר נכונה את תחושותיהם של בני דור הפלמ"ח (או תש"ח), ולכך יש להוסיף גם את סיפוריהם של המרואיינים בעבודה זו, על מראות זוועה שראו עיניהם במהלך הקרבות מדי שבוע, ואשר הצטברו בתודעתם והתמזגו למעין מערכת רגשית, קוטבית-טוטאלית, שהתפרקה בעוצמה בלתי נשלטת, כל אימת שריחף מעל ראשיהם ענן כלשהו של סכנה מוחשית, להם או לזולתם הסמוך להם.

למותר לציין: אין בדברים הנכתבים בזה, אלא משום ניסיון, למצוא הסבר ראוי, אשר יציע פשר הגיוני, כזה או אחר, למעשיהם של לוחמי "אלכסנדרוני" וכנראה גם אחרים, בטנטורה. ייתכן שיש לראות במה שקרה בטנטורה, כפי שנרמז ואף נאמר על ידי כמה מן המרואיינים, מעין תגובה של חלק או אחדים מן הלוחמים לאחר המראות הקשים של חבריהם הטבוחים ואברי מינם הקטועים תקועים בפיותיהם, אותם מצאו שבוע קודם לכן, בעקבות מארב פלסטיני, שלכד כיתת סיור במהלך הקרב על כפר-סבא; זהו, כמובן, פשר ולא ציזוק, הסבר ולא הצדקה, שינסה להתמודד עם הרקע להתרחשויות בטנטורה, עליהן סופר בעדויות שבע"פ, ושמא יש בהם, בדברים אלו, משום הארה כלשהי, של צידם האפל והבלתי מטופל די הצורך של מאורעות נוספים, אודותיהם ידוע, שהתרחשו במקומות שונים, מבלי שעדיין ניתנה עליהם הדעת די הצורך.

על הנושא הזה, בהקשר עם טבח שיירת יחיעם, אמר מאיר מבצרי, מי שהיה מפקד פלוגה בגדוד 21 של חטיבת "כרמלי":

מי שראה את גופות אנשינו, חיילי שיירת יחיעם, לאחר הטבח הנורא ולאחר שהתעללו בהן בצורה כה נוראה – לא ישכה זאת לעולם. אחד המראות שנחרתו בזיכרונו עמוק ביותר הוא של 49 הרוגינו באותה שיירה והצורה בה מצאנו אותם... כל אחד מאיתנו אמר אז בליבו שיום יבוא ואנחנו ניפרע מהם על מה שהם עוללו שם... הדבר הזה הולך עם כלנו מאז ואין לי ספק שזה גם מצא את ביטויו בקרבות לאחר מכן בהתנהגותנו וביחס שלנו כלפי כל הערבים באשר הם.⁶

Handwritten notes in Hebrew, including the name "אליעזר" and other illegible scribbles.

זהו מחקר קשה ועקוב מדם. 54 שנים חלפו ונדמה כי הצו האקדמי-המחקרי הוא חזק די הצורך ודורש מן החוקר להביא את כול ממצאי המחקר אל בימת הדיון והעיון, ללא מורא, ללא משוא פנים, ללא קיצורים או דילוגים על קטעים רגישים. אך יש לדעת כי העיסוק במלחמת הקיום של עם אחד מול העם האחר, החי ופועל על אותה כברת אדמה – הוא בעייתי ורגיש, כאשר דור

⁶ ראה: ראיון אישי של מאיר מבצרי עם המתבר ב- 22.1.1998.

הלוחמים רואה בנושא הזה לא מחקר אקדמי בלבד, על המלחמה המעצבת של מדינת ישראל מחד-גיסא מול העם הפלסטיני, הטוען, ונימוקיו עמו, לזכותו הוא על אותה פיסת ארץ. בהקשר זה, נותר עוד להביא פסוק אחד נוסף, בחינת דברים בשם אומרם, שנאמרו בכנס, באוניברסיטת חיפה על-ידי זאב צחור:

תנאי למחקר היסטורי ראוי הוא שיהיה מבוסס על השאיפה להבין אנשים שפעלו וחשבו שלא כמונו, בזמן שאיינו דומה לזמן שלנו.⁷

אין ספק: היכולת של החוקר, כמו גם זו של הקורא את מחקרו, להכניס עצמו בסד קשה זה, של הבנת האנשים האחרים, שהם נשואי מחקרו, בזמן הנתון, והשאיפה המתמדת להשלים את התמונה הנוצרת כתוצאה מטוויה סבלנית של פרטי ה"תשבץ" הגדול הנוצר מכול החומר הנאסף ומצטבר אצל החוקר, מהוות מפתח חיוני, ולעיתים אף עיקרי, ללימודן הראוי של סוגיות היסטוריות סבוכות.

אי אפשר לחתום עבודה זו, מבלי להעמיד לנגד עינינו שאלה נוספת, לה לא זכינו במענה ברור ומספק במהלך כל הראיונות ולאורך כל התשאולים של עשרות מרואיינים פלסטיניים, והיא: מדוע לא קיימים, עד עצם היום הזה, מן הצד הפלסטיני, מחקרים מקיפים ורציניים אודות ה"סיפורים" המיקרו הפלסטיניים, האמורים, מבחינתם, לתעד באופן בלעדי כמעט, כפרים, עיירות, תרבות שלמה ואורחות-חיים, שהיו ואינם עוד. המרואיינים הפלסטינים לא אהבו את השאלה הזו ורבים מהם אף חמקו מלהשיב לה. אין גם כול וודאות כי קיימת תשובה חד-משמעית לשאלה זו. נהפוך הוא: במקרים לא מעטים שמע המחבר תשובות אחדות לשאלה זו. רובם הנזול של הנשאלים מרגישים שלא בנוח עם השאלה הזו, מתוך תחושה שהיא, כביכול, מגנה אותם מן היסוד על כך שלא חקרו, לא כתבו ולא סיפרו את סיפורם המלא לדורות הבאים. הם כמעט ולא סיפרו את סיפוריהם. הם לא סיפרו אותם כחלק בלתי נפרד של תולדותיהם, מעין מסורת של העברת ידע ומורשת לדורות הבאים, לא כלקח לימים יבואו ואפילו לא כסיפורים של "אֲנִיָּה וירוח ליו". מלבד התגובות של פחד קמאי כמעט, האנוחות פלסטינאים רבים בבואם לדבר עם יהודים על הנושאים הללו, של תולדותיהם הטראומטיים בשנת 1948, מעורבות בדבר עוד תחושות רבות. זהו רגש הבושה והקלון על התבוסה הצורבת, בגין חוסר הארגון והמוטיבציה, חוסר הלכידות והזלזול כלפי היהודים, שעסקו שנים רבות בהכנותיהם לסיום

⁷ ראה: זאב צחור, "אוטוהיסטוריוגרפיה, היסטוריה ופוליטיקה", דברים בכנס לרגל צאתו לאור של סיפרה של אינטה שפירא "יהודים ישנים חדשים", באוניברסיטת חיפה, ב-29.1.1998.

546

המנדט הבריטי, ועמדו, ערב הכרזת מדינת ישראל, בשיאו של "מצב הכן" של ה"מדינה בדרך".
אלו הן תחושות הכאב העזות. אותן ביטאו היטב כמה וכמה מן המרואיינים, המשתקות כול
רצון לדבר ולעסוק במה שקרה וגורמות לפליטים לחמוק מן הזיכרונות הקשים של קרב, מפלה,
הרג, גירוש וגלות.

תם המחקר הנוכחי, אך לא נשלם. נקודות רבות, שחלקן אף הוזכר כאן, אודות שני הכפרים
שנחקרו וכפרים רבים נוספים ראויים בהחלט למחקרים רבים נוספים, בשיטה זו, המשלבת
במחקר גם עדויות בעל-פה, שאין ספק בחשיבותן.

השנים הקרובות ביותר, הן שתקבענה האם יהפוך המחקר המיקרו-היסטורי של מלחמת 1948,
לערוץ מרכזי של פעילות אקדמית-מחקרית, המרכזת אליה, באיחור ניכר אמנם, את עדויותיהם
של הלוחמים היהודים ויריביהם הפלסטינים, אלו שנתרו חיים עדיין ומסוגלים לספר את
סיפורם, כדי להשלים, למלא חללים ואף לחוש, בפרשיות רבות שנתרו עדיין, ללא מחקר, ללא
תיעוד וללא מענה, באותה מלחמה, ב - 1948.

להלן צילום מכתבו של עדנאן עקאב יחיא לעיתון אל-אתחאד מיום 19.5.2000:

הגדה 19 אפר

شاهد عيان على مجزرة الطنطورة لـ «الاتحاد»:

حين كنا نلقي الجثث في الحفرة، قال صديقي: يا عدنان هذا أبوي، بعدو طيب.. شو أساوي؟!»

* د. عدنان يحيى، الفلسطيني المغترب في ألمانيا، ابن قر الطنطورة كان شاهداً على مجزرة العصابات الصهيونية بد اهلها.. وبعد النشر في «الاتحاد» توجه بهذه الشهادة، وأعلن مستعد لتقديمها أمام المحكمة - التي سيمثل امامها الباحث تيا كاتس الذي انجز بحثاً حول المجزرة، وذلك بعد ان قاضاه اقم من وحدة «الكسندروني» التي اقترفت الجريمة

* ولدت لي بلدة الطنطورة في 12/10/1937 وعند 1957 أقيم في ألمانيا حيث درست الطب وتخصصت في طب وبجراحة الأذن والاذن والمخيرة وحالياً متقاعد. بعد سنوات طويلة من العمل والهجرة والترحال اشكر «الاتحاد» على الاهتمام والنشر حول القضية الرهيبة في قريننا التي وقعت في 22-23/5/1948.. وقد كنت شاهد عيان هناك. واليك ما استطعت ان اذكره بعد الوقت الطويل:

بعد الهجوم الليلي علينا استسلنا صيلاً، فبقارنا ابناء القرية بأسلحتهم القوية وعدم خزيهم لم نندم إلا بنح ساعيات.. ونحن العلم الأبيض في كل مكان ورغم ذلك جمعونا على شاطئ البحر قرب بيتنا، الرجال في جبة والنساء والاطفال في جهة اخرى وبقينا في الشمس الحارقة حتى بعد الظهر بتقليل دون طعام او ماء.. ودون ان يسمح لواحد منا حتى بالتبول.. بل كان علينا ان نفضي حاجتنا امام بعضنا ونحن جالسون في امامتنا. ثم جاء احد الضباط، واعتقد انه القائد، وأمر جنوده بأن ينتقلوا 40 شائاً كتبت لنا منهم، كتبت القيم العنبرية واتكلمها بعض الشيء.. بعد ان درستها في حيفا، سافرت الى القرية حيث امرت ان تحفر حفرة كبيرة، وبالطبع فهنا انما للقطى الذين بدأ شباب آخرون بإحضارهم الى الحفرة.. وبدأنا نحن باللقائهم في الحفرة ومن أضح ما أذكره انني حملت مع صديق لي عربي رجلاً لتلقيه بالحفرة وإذا بصديقي يتوقف عن ذلك باكياً ويقول لي: يا عدنان هنا الذي وهو لا يزال حياً ويظهر لنا.. ماذا أفعل؟.. ويكلمنا: ويا عدنان هذا أبوي بعدو طيب ويطلع علينا، شو أساوي؟.. فقلت اننا لا شك منتبحة أيضاً..

من محسوسي الازم لم يبق الا 19 على قيد الحياة. الآخرون انتقمهم واحدة بعد الأخر وقتلهم امامنا بالرصاص وهم يضحكون وحببتهم كما لمعت منهم في اننا. انتقامهم لم نطورا كانت: العرب قتلوا قريسي او صديقي في مكان كنا وكنا، لذلك أقتل العرب.

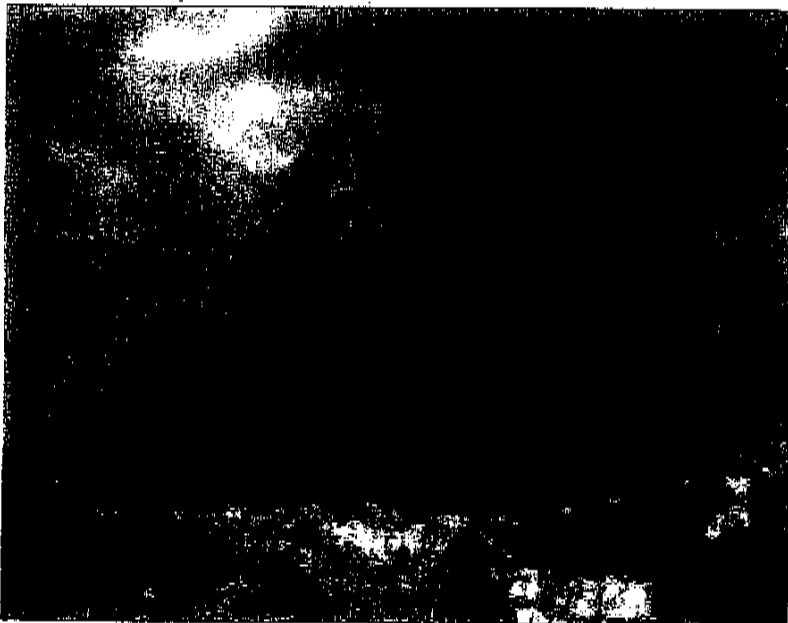
فجأة وقيل غياب الشمس توقفت القتل.. قال البعض ان أهل المستعمرة زمارين (زخرون يعقوب) الذين كانوا جيراننا واصفنا - لأهل قريننا قد جاؤوا وارووا القتل، وانا شخصياً اعتقد ان هناك سبب آخر وهو ان الجيش العربي بدأ في الوقت نفسه باحتلال القدس الشرقية وأخذ عدد كبير من الجنود اليهود كأسرى لذلك كنا اول أسرى عرب عندهم وسمونا اسرى حرب مع انه لم يكن قينا اي جندي..

بعد ذلك جمعونا بسيارات شحن كبيرة كالجوارات ونقلونا الى سجن «زخرون يعقوب» وبقينا هناك كما اذكر برمين جالسين في خندق شديد، فقط الجولس كان ممكناً فقد انكا كل منا يظهره علم ظهر الآخر. لا مكان له الرجلان او التبول.. الشراب من دلو المرحاض، والطعام خبز ووجبة القوه لنا كأنا حيرانات..

طبعاً الرشايات ترجمه علينا لإخافتنا والاعانات الكلامية البذيئة بشكل متواصل.. وبعد ذلك نظروا الى قرية أم خالد، المحيطة لبيتنا كاسرى. (وقصة الاسر هذه قصة اخرى ان اشرح فيها الآن).

اما النساء والاطفال فقد نقلوهم الى القرييس القريبة منا، واستلمت دون لثقال وكان مختارها زوج اختي. كذلك بعد مدة من الزمن نقلوهم الى القرب من طركم والجرم في امر دون شراب أو طعام ليسيروا شيئاً على الاقدام الى طركم.

الكفى الآن بذلك وانا مستعد في اي وقت ان اذكر هذه الشهادة حول المذبحة امام اي محكمة او تلفزيون ولن أخفي شيئاً.

* بيت عائلة يحيى في الطنط

נספח מספר 2

רשימת חללי טנטורה שאותרו על-ידי מקורות שונים¹

1. אדריס מחמד עואד - נהרג בכיכר המראח ✓
2. אל-אחסיין שיחי סלימאן רשיד ✓
3. אל-אטרש סלימאן אל-מצרי - הוצא להורג ליד ביתו ✓
4. אל-אטרש עיסא סלימאן אל-מצרי - נהרג ליד ביתו, בית סולימאן אל-אטרש ✓
5. אל-איוב אבו-זיד - נהרג בכיכר המראח ✓
6. אבו-אדריס אסעד ✓
7. אעמר מחמד אחסאן - נהרג לאחר שנלקח להעברת ואיסוף גופות ✓
8. בכ ר מצטפא - נהרג בצד המזרחי, ליד המסגד ✓
9. א-בו-גימבר מצטפא ג'מאל - נהרג לאחר שנלקח להעברת ואיסוף גופות ✓
10. ג'מאל מחמד חסן - נהרג על חוף הים, ליד בית אל-יחיא ✓
11. אבו-גימוס מצטפא - נהרג בהגנה על טנטורה ✓
12. דכנאש קאסם ✓
13. דכנאש שפיק - נהרג בהגנה על טנטורה ✓
14. אל-דסוקי חיליל - נהרג בבית הקברות ✓
15. אל-דסוקי נמר חיליל ("אבו-אלסבעי") - נהרג בבית הקברות ✓
16. אל-דסוקי סלים חיליל (אבו-טלאל) - נהרג בבית הקברות [כן נהרג שאר בני משפחתו ששמותיהם אינם בידנו] ✓
17. אל-דסוקי חאגי עבד אל-רחמן - נהרג בבית הקברות ✓
18. אל-דסוקי עיסא אחמד - נהרג בבית הקברות ✓
19. אבו-הנא מחמוד אל-חאגי - נהרג בכיכר המראח ✓
20. אבו-הנא מסעוד - נהרג על חוף הים, ליד בית אל-יחיא ✓
21. אבו-הנא פיצל - נהרג בהגנה על טנטורה ✓
22. אבו-הנא פציל מחמוד - נהרג בבית הקברות ✓
23. אל-הנדי עזה אל-חאגי סלימאן - נהרגה ליד ביתה ✓
24. אל-הנדי עזיזה אבראהים - נהרגה בכיכר המראח ✓
25. אל-הנדי תופיק חסן חאגי - נהרג על חוף הים, ליד בית אל-יחיא ✓
26. אל-הנא אמנה האני צאלח ✓
27. אבו-זמק פוזי ✓
28. אל-זראע עבד אל-עזיז מחמוד - נהרג על חוף הים, ליד בית אל-יחיא ✓
29. אל-חאגי וציחה - נהרגה בכיכר המראח ✓
30. חביב אסעד אחמד - נהרג בהגנה על טנטורה ✓
31. אל-חיטיב טחמיר דאוד סלימאן - נהרג על חוף הים, ליד בית אל-יחיא ✓
32. אל-חיטיב טחמיר סלימאן - נהרג על חוף הים, ליד בית אל-יחיא ✓
33. אל-חיטיב זייב מחמוד - נהרג על חוף הים, ליד בית אל-יחיא ✓
34. אל-חיטיב עבד אל-פונאח - נהרג על חוף הים, ליד בית אל-יחיא ✓
35. חלבי עבד אל-עזיז ✓
36. אל-חלבי תופיק ✓
37. חלביה עבד אל-עזיז חמדאן מחמד אמין - נהרג בהגנה על טנטורה ✓
38. חמדאן מוסא אבראהים עבד אל-כרים - נהרג בצד המזרחי, ליד המסגד ✓
39. חמדאן עיסא אמין - נהרג בצד המזרחי, ליד המסגד ✓
40. חמדאן רפיק עיסא - נהרג בצד המזרחי, ליד המסגד ✓
41. חמדאן תופיק עיסא - נהרג בצד המזרחי, ליד המסגד ✓
42. אבו-חמוזה מחמד בריה - נהרג בכיכר המראח ✓
43. חסין אל-פראן (האופה) - נהרג על חוף הים, ליד בית אל-יחיא ✓
44. אל-חסיין שיחי סלמאן רשיד - נהרג בבית הקברות ✓
45. טהא שיחי מוסא עיסא ✓
46. אבו-טלאל עיסא חמדאן - נהרג בצד המזרחי, ליד המסגד ✓
47. טעני ח'אלד - נהרג בכיכר המראח ✓
48. אל-יחיא שיחי סלמאן רשיד אל-חסיין - נהרג בצד המזרחי, ליד המסגד ✓

?

?

?

2

2

?

¹ מאתרי שטות הוצלים הם: מחמד פואד טעני, יהיא מחמוד יהיא, רוק עשמאוי, מחמד חכני נגיב ומצטפא אל-ואלי, במאמר של אליאם שופאני "טבח טנטורה במהלך ההיסטוריה לייחוד פלסטין" בתוך מאג'אלאת אל-דראסאת אל-פלסטנינה 43, קיץ 2000, ע"פ 118 - 141

- 49. אל-יחיא אבו-רשיד
- 50. אבו-מאציי חסן אניס - נהרג בהגנה על טנטורה ✓
- 51. אבו-מאציי רשיד אבן אעמר - נהרג בכיכר המראח ✓
- 52. אבו-מבישי עארף - נהרג בהגנה על טנטורה ✓
- 53. אל-מסלמאני שיחי ראעיב - נהרג בבית הקברות
- 54. אבו-מפתאח מצטפא אל-שיחי חיליל- נהרג ליב קיר בית סולימאן אל-אטרש אל-מצרי
- 55. אל-מצרי אחמד סלימאן - נהרג בצד המזרחי, ליד המסגד ✓
- 56. אל-מצרי דאהוד - נהרג בצד המזרחי, ליד המסגד
- 57. אל-מרגיאן עארף - נהרג לאחר שנלקח להעברת ואיסוף גופות
- 58. מרעי סלמאן פארס - נהרג בכיכר המראח ✓
- 59. אל-נורי עיסא - נהרג על חוף הים, ליד בית אל-יחיא ✓
- 60. אבו-נמק פוזי - נהרג בכיכר המראח
- 61. אל-סוקי עבד - נהרג בבית הקברות
- 62. סלאם מוסא עיסא - נהרג בהגנה על טנטורה ✓
- 63. סלאם מחמד טהא מחמוד - נהרג בהגנה על טנטורה ✓
- 64. סלאם עבד אל-גיבאר טהא - נהרג לאחר שנלקח להעברת ואיסוף גופות ✓
- 65. סלאם עבד אל-ראוף - נהרג לאחר שנלקח להעברת ואיסוף גופות ✓
- 66. סלבד אחמד סלימאן א-מצרי - נהרג בצד המזרחי, ליד המסגד ✓
- 67. סלבד חיליל א-מצרי - נהרג בצד המזרחי, ליד המסגד ✓
- 68. סלבד מצטפא א-מצרי - נהרג לאחר שנלקח להעברת ואיסוף גופות ✓
- 69. אל-סמרה גיודת רגיב - נהרג בכיכר המראח ✓
- 70. אבו-ספיא חאגי אחמד - נהרג בצד המזרחי, ליד המסגד
- 71. אבו-ספיא חמדאן - נהרג בצד המזרחי, ליד המסגד
- 72. אבו-ספיא חיליל מחמוד - נהרג בצד המזרחי, ליד המסגד
- 73. אבו-ספיא מוסא חמדאן - נהרג בצד המזרחי, ליד המסגד
- 74. אבו-ספיא מחמד אחמד - נהרג בצד המזרחי, ליד המסגד
- 75. אבו-ספיא מחמוד - נהרג בצד המזרחי, ליד המסגד
- 76. אבו-ספיא עיסא אל-חמדאן - נהרגו שלושה מילדיו
- 77. אבו-ספיא רפיק עיסא חמדאן
- 78. אבו-ספיא תופיק אחמד - נהרג בצד המזרחי, ליד המסגד
- 79. אבו-ספיא תופיק עיסא חמדאן [שלושה שמות נוספים של משפחת אבו-ספיא - לא אותרו]
- 80. אל-עאל עבד אל-והאב חסן עבד - נהרג על חוף הים, ליד בית אל-יחיא
- 81. עבדאללה מחמוד אל-חאגי - נהרג בכיכר המראח
- 82. עבד אל-רחים מוסא - נהרג לאחר שנלקח להעברת ואיסוף גופות ✓
- 83. אל-עבד עישה - נהרגה בכיכר המראח
- 84. אבו-אל-עינין מצטפא עבד אל-שיחי אבראהים
- 85. אל-עמורי חסן מוסא - נהרג בהגנה על טנטורה ✓
- 86. אבו-עמר אמנה מחמוד - נהרגה בבית הקברות
- 87. עשמאוי סוידאן - נהרגה בבית הקברות ✓
- 88. עשמאוי עטיא - נהרג בכיכר המראח ✓
- 89. פחירי עיסא - נהרג בהגנה על טנטורה ✓
- 90. אל-פיליאן סואעד - נהרגה בכיכר המראח ✓
- 91. צבאעי חאגי עבד
- 92. אבו-צלחא חסן - נהרג בהגנה על טנטורה
- 93. אל-קאדר עבד - נהרג בצד המזרחי, ליד המסגד
- 94. אבו-קדור מפלח - נהרג לאחר שנלקח להעברת ואיסוף גופות
- 95. אבו - שוכור סלים - הוצא להורג על ידי החיילים כשנדעה זהותו ✓
- 96. שחיאדה מחמד - נהרג בהגנה על טנטורה ✓
- 97. א-שיחי מחמוד טהא - נהרג בבית הקברות
- 98. א-שיחי מחמוד חיליל טהא - נהרג בבית הקברות
- 99. אל-שיחי מחמוד עבד אל-גיבאר טהא - נהרג בבית הקברות
- 100. א - שיחי מחמוד עבד אל-ראוף - נהרג בבית הקברות
- 101. אל-שיחי סלמאן - נהרג בבית הקברות

△
△
△

רשימת מקורות

מקורות ראשוניים

ארכיונים

ארכיון יד בן-צבי - ירושלים
 ארכיון מפלגת העבודה - בית ברל, צופית
 ארכיון העיתונות - בית אריאלה, תל-אביב
 ארכיון צ.ה.ל. - גבעתיים
 הארכיון הציוני המרכזי - ירושלים
 ארכיון השומר הצעיר - גבעת חביבה
 ארכיון תולדות ה"הגנה" - תל-אביב
 גנזך המדינה - ירושלים

עיתונות

עברית

"דבר"
 "הארץ"
 "הבקר"
 "המשקיף"
 "הצופה"
 "מעריב"
 "על המשמר"

ערבית

אל-אתחאד
 אל אהראם
 אל-דפאע
 אל-שעב
 אל-זחדה
 פלסטין

קבצי תעודות

גבאי, משה, פלסטינים על פלסטין: 1880 - 1948, תעודות ועדויות, מכללה לחינוך - סמינר
 הקיבוצים, 1988.

זיכרונות, כתבים, יומנים

- אילת, אליהו, שיבת ציון וערב, דביר, תל-אביב, 1974
- בן-גוריון, דוד, בהילחם ישראל, הוצאת מפלגת פועלי ארץ-ישראל, תל-אביב, תשי"א.
- דיין, משה, אבני דרד ; אוטוביוגרפיה, עידינים-ירושלים, דביר-תל-אביב, תל-אביב, 1976.
- דנין, עזרא, ציוני בכל תנאי (כתיבה : יעקב שרת, עריכה : גרשון ריבלין), "קידום", ירושלים, 1987.
- דנין, עזרא ויעקב שמעוני, תעודות ודמויות מגנזי הכנופיות הערביות במאורעות 1936-1939, הוצאת מאגנס, ירושלים, תשמ"א.
- דרור, צביקה, המסתערבים של הפלמ"ח, משרד הביטחון - הוצאה לאור, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 1986.
- הכהן, דוד, עת לספר, עם-עובד, תל-אביב, 1974.
- הכחן מרדכי בן הלל, מלחמת העמים, ירושלים, 1985
- זינגר קרל, מזיכרונותיו של בלש ישראלי, חיפה, 1991.
- לזר, הדרה, המנדאטורים - ארץ-ישראל, 1940 - 1948, "כתר", ירושלים, 1990.
- מפגש ידדי ה"מזגגה" על כיבוש טנטורה - מבצע "נמל" 1948. 23.5. עם לוחמי חטיבת "אלכסנדרוני", 31.5.1997, תמליל.
- טבאג שמואל (מתרגם), בעיני אויב - שלושה פרסומים ערביים על מלחמת הקוממיות, "מערכות" - צבא ההגנה לישראל, 1954.
- ריבלין, גרשון ואלחנן אורן (עורכים), דוד בן-גוריון - יומן המלחמה - מלחמת העצמאות, תשי"ח-תשי"ט, החברה להפצת משנתו של דוד בן-גוריון ; משרד הביטחון, - הוצאה לאור, תל-אביב, 1982.
- ריבלין, גרשון ואלחנן אורן (עורכים), מן היומן - מלחמת העצמאות תשי"ח-תשי"ט - דוד בן-גוריון, משרד הביטחון - הוצאה לאור, 1986.

ראיונות אישיים עם:יהודים

אלטשולר יחיעם - בנימינה

- אמבר שלמה - רמת השרון - 31.3.1997
 אמיר אברהם - (טאוויל) - פרדס כץ - 17.4.1997
 אמיר אריה - חדרה - 14.4.1997
 אפשטיין יוסף - זכרון-יעקב - 19.3.1997
 אשכולות זאב - חיפה - 24.5.1997
 בונשטיין יחזקאל - זכרון יעקב - 29.5.1997
 בונשטיין לאה - זכרון-יעקב - 25.7.1997
 בונשטיין (סנדלר) פנינה - חיפה - 15.8.1977
 בן-משה צבי (הניו) - תל-אביב - 2.3.1997
 בן-נתן (נתנון) אפרים - רמת-השרון - 25.5.1997
 ברזילי יוסף - אשדוד - 17.6.1997
 ברייטברט אשר - פרדס-חנה - 9.3.1997
 גולן (גולדברג) מוטקה - גן שמואל - נובמבר, 2000
 גורביץ ישראל ("יתורכו") - הרצליה - 20.5.1997
 גטר שמואל - יפו - 24.7.2000
 גרופר פסח (פייסי) - עתלית - 23.4.1997
 גרמן צבי - רמת-השרון - 26.2.1997
 גרף יוסי - זכרון-יעקב - 13.3.1997
 גרשוני משה - גבעתיים - 20.4.1997
 דרור (קרובנד) יעקב - קיבוץ שער-העמקים - 29.5.1997
 הלוי אריה - תל-אביב - 27.3.1997
 הלר טוביה - אילת - 10.4.1997
 ויתקון מיכה - תל-אביב - 2.3.1997
 חלמיש (הלמר) איסר - בנימינה - 4.4.1997
 יטבת (לנצט) משה - תל-אביב - 17.4.1997
 יעקובוב אבנר - גבעתיים - 31.5.1997
 יעקובוביץ אברהם - פרדס-חנה - 9.3.1997
 ירדני חיים - תל-אביב - 4.3.1997
 כהן יוסף ("יוספיקו בן רפאל) - זכרון יעקב - 17.4.1997
 כרמל משה - תל-אביב - 20.3.1997
 לוי רחמים - זכרון-יעקב - 20.6.1997
 לידור (לדרמן) - גבעתיים - 3.6.1997
 לימור בנימין - עתלית - 11.4.1997
 לין אמנון - חיפה - 3.7.1997, 10.6.1997
 לישנסקי טוביה - נצרת עילית - 18.3.1997
 מבצרי מאיר - חיפה - 22.1.1998
 מיודובניק מנחם - כפר-ויתקין - 9.3.1997
 מיימון יצחק - רמת-גן - 23.4.1997
 מנהיים משה - בני-ברק - 31.3.1997
 מרקוביץ יעקב - בני-ברק - 31.3.1997
 משבץ נעמי ובני (הבן) - גבעת-עדה - 4.4.1997
 נובוסלסקי טוביה - זכרון-יעקב - 29.5.1997
 נויבורגר אורי - תל-אביב - 18.6.1997
 נתנאל שלום (גינגיי) - פתח-תקוה - 31.5.1997
 סולניק יואל - בית-נחמיה - 17.6.1997

- 16.3.1997 - סוקולר מרדכי - זכרון-יעקב
- 31.5.1997, 29.3.1997 - סמסונוב יואל - בנימינה
- 31.5.1997, 29.3.1997 - סמסונוב שרה (שצמן, אשת יואל) - בנימינה
- 19.3.1997 - עמיר פיניה (פנחס) - רמת-השרון, נוה-מגן
- 20.3.1997 - עמית מאיר - תל-אביב
- 8.4.1997 - עמרמי אמציה - רמת-השרון
- 23.4.1997 - ענני אלחנן - רמת-גן
- 17.4.1997 - עציוני (סטורלביץ) מוטקה - קרית-אוונו
- 20.3.1997 - פלד מוסה - נהלל
- 8.8.1997, 23.3.1997 - פרידן בן - נתניה
- 30.3.1997 - פרסיל יחיאל - רמת-השרון
- 13.3.1997 - צוקרמן אלכסנדר - ("סקנדר") - זכרון-יעקב
- 17.4.1997 - ראובני אלכס - (סנטו) - קיראון
- 28.5.1997 - ריינר אפריים - הרצליה (טלפונית)
- 2.3.1997 - רפפורט (דרינגוט) אברהם - תל-אביב
- 20.4.1997 - שיבובסקי ישי - זכרון-יעקב

ערבים

- 15.10.1997 - אבו-מאציי יסרא וחיד (לבית צבאעי) - מחנה הפליטים טול-כרם (טנטורה)
- 25.7.1997, 4.4.1997 - אבו-משאייחי סאלח עבד אל-רחמאן (אבו-מחמד) - ג'סר א-זרקא
- 5.4.1997 - אבו-נדא זהדי סלימאן (אבו-סלימן) - ג'סר א-זרקא
- 5.4.1997 - אבו-נדא מחמד זהדי - ג'סר א-זרקא
- 5.4.1997 - אבו-נדא סלימאן - ג'סר א-זרקא
- 16.2.1997 - אבו-סלאח מחמד (אבו-טאייף) - פרידיס (טנטורה)
- 19.4.1997 - אבו-סלאח תאופיק אל-עבד (אבו אל-עבד) - פרידיס (טנטורה)
- 13.3.1997 - אבו-עאמר סלים (אבו-נצ'אל) - פרידיס
- 8.4.1997 - אבו-עסבה אחמד (אבו-חוסאם) - ג'ת, המשולש
- 19.1.2001 - אבו-שאב זרוויש (זרוויש מופתח) - עכו
- 11.3.1997 - איוב חלימה זידאן - פרידיס (טנטורה) - אחותו הבכורה של זידאן
- 8.1.1998 - איוב מחמד זידאן (אבו-ואאיל) - פרידיס (טנטורה) - אחיה הצעיר של חלימה
- 8.9.1997 - איוב מחמוד יוסף (אבו-יוסוף) - פרידיס (טנטורה) - בנה של נגייה אל-איוב
- 15.10.1997 - איוב אעמר רסלאן חסן (אבו-חסן) - מחנה הפליטים טול-כרם (טנטורה)
- 27.2.1997 - אלמאציי מאהר מחמוד - חיפה (אג'זם) - אחיו הצעיר של נאייף
- 8.4.1997 - אלמאציי נאייף מחמוד - חיפה (אג'זם) - אחיו הבכור של מאהר
- 13.10.1997 - אלמאציי ראשד (אבו-מחמוד) - חיפה (אג'זם) - (ללא הקלטה)
- 10.4.1997 - אל-צל'אח מאזן (אבו-פריד) - פרידיס (אג'זם)
- 17.5.1997 - אעמר אל-איוב נגייה (אם מחמוד) - פרידיס (טנטורה) - אחותה של רשידה
- 11.3.1997 - אעמר אל-איוב רשידה - פרידיס (טנטורה) - אחותה של נגייה
- 15.4.1997 - אעמר סלימן אחסאן (אבו-אחסאן) - פרידיס (טנטורה)
- 23.3.1997 - בשר דיאב (אבו-חסן) - חיפה (אם אל-זינאת)
- 13.3.1997 - גירבאן אניס צייב עלי - ג'סר א-זרקא
- 13.3.1997 - גירבאן נמר צייב עלי - ג'סר א-זרקא
- 16.2.1997 - דקנאש עבד אל-רחמאן (אבו-פהמי) - פרידיס (טנטורה)
- 26.7.1997 - דראושה זיד סלים חסן אל-שיתי קאסם מחמד (אבו-סלים) - פרידיס (אג'זם)
- 17.5.1997 - (אל) הוני פואד חסן (אבו-שריף) - פרידיס
- 19.4.1997 - זידאן עטא סלים (אבו-זהיר) - חיפה (אג'זם)
- 21.4.1997 - זראע אחמד סאלח (אבו-סהיל) - פרידיס (טנטורה)
- 5.4.1997 - זראע מיאסר זידאן איוב (אם-סהיל, זיא: אשת אבו-סהיל) - פרידיס (טנטורה)
- 5.4.1997 - חיליל ג'מיל חסן עבד אל-מלכ (אבו-ג'אסר) - פרידיס (טנטורה)
- 5.4.1997 - חיליל (שורה) ג'מילה אחסן (אם-ג'אסר) - פרידיס (טנטורה)

- 6.1.2001 - חנדקלו סראיא נגיב סחאני - גית
- 18.6.1997 - חצאדיה זיאד (אבו-צאלח) - פרידיס
- 21.6.1997 - חצאדיה מחמד עבד אל-ראזק (אבו-ריאד) - פרידיס
- 22.4.1997 - חרדאן מחמד חאלד (אבו-סלים) - פרידיס (אם אל-זינאת)
- 22.4.1997 - חרדאן מחמד עיד סאלח (אבו-סאלח) - פרידיס (אם אל-זינאת)
- 5.10.1997, 9.5.1997 - טנגיי פאוזי מחמוד (אבו-ח'אלד) - מחנה הפליטים טול-כרם (טנטורה)
- 10.5.1997 - טנגיי צבחה מחמוד (אם מחמד) - חיפה (טנטורה)
- 17.5.1997 - יונס עלי (אבו-מאג'ד) - מחנה הפליטים נור א-שמס (אם אל-זינאת)
- 5.3.1997 - יחיא עבד אל-ראזק (אבו-אנס) - גנראל; צבא הרשות הפלסטינית (טנטורה)
- 7.7.1997 - כבהא חאגי סלים מחמד אחמד חאצ'יר, - "אבו-סבק" (אבו אל-עבד) עין א-סחלה
- 24.4.1997 - מחסן אסעד חסן (אבו-עזיז) - פרידיס (אג'זם)
- 16.2.1997 - מחסן סאמי תופיק (אבו-תופיק) - פרידיס (אג'זם)
- 1.3.1997 - מחסן סובחי תופיק (אבו-זייד) - פרידיס (אג'זם)
- 1.3.1997 - מחסן עבד אל-חאפט'י תופיק (אבו-נביל) - פרידיס (אג'זם)
- 16.2.1997 - מצרי (אבו-טאבון) מצטפא (אבו-גימיל) - פרידיס (טנטורה)
- 16.2.1997 - מראעני מחסן (אבו חסן) - פרידיס
- 5.4.1997 - עבד אל-חאק עלי עבד-אללה (אבו-עבד-אללה) - פרידיס (עין עיזאל)
- 5.7.1997 - עבד אל-חאק שחאזה עבד-אללה (אבו-כמאל) - פרידיס (עין עיזאל)
- 6.4.1997 - עיסא דייב אל-בשיטי (אבו-מצטפא) פרידיס (טנטורה)
- 7.5.1997 - עליאן חאצ'יר סאלח (אבו-סלימאן) - מחנה הפליטים נור א-שמס (אם אל-זינאת)
- 17.5.1997 - עליאן מחמד ח'אלד (אבו-ח'אלד) - מחנה הפליטים נור א-שמס (אם אל-זינאת)
- 16.4.1997 - ענבוסי עותימאן (אבו-זיאד) - בקה אל-עירביה (עין-עזאל)
- 9.3.1997 - עשמאווי ריזק (אבו-סעיד) - פרידיס (טנטורה)
- 10.4.1997 - פחמאווי גימיל אסעד עבד אל-פתאח (אבו-מג'די) - פרידיס (אם אל-זינאת)
- 3.5.1997 - פחמאווי דאוד מחמוד חיליל (אבו-סלימאן) - אם אל-פחם (אם אל-זינאת)
- 21.3.1997 - פחמאווי כאוכב פאיז (אם-סלימאן) - אם אל-פחם (אם אל-זינאת)
- 3.5.1997 - פחמאווי מחמד אחמד מחמוד (אבו-עלי) - דלית אל-כרמל (אם אל-זינאת)
- 21.3.1997 - פחמאווי סלים מחמד (אבו-אחמד) - דלית אל-כרמל (אם אל-זינאת)
- 21.3.1997 - פחמאווי סלימאן דאוד (אבו-תאמר) - אם אל-פחם (אם אל-זינאת)
- 23.3.1997 - פחמאווי ע'אזי (אבו-מחמד) - חיפה (אם אל-זינאת)
- 17.5.1997 - פחמאווי פרג'י עבד אל מלך (אבו פארוק) - אכתבא, נפת טול-כרם (אם אל-זינאת)
- 9.5.1997 - צבאעי עבד אל-ראזק מחמד (אבו מרוואן) - מחנה הפליטים טול-כרם (טנטורה)
- 24.5.1997 - שיחי יוסף מהיוב מחמד חסן צאלח (אבו-מחמד) חיפה (אם אל-זינאת)
- 24.5.1997 - שיחי יוסף סראיה מחמד (אם מחמד, אשת מהיוב) - חיפה (אם אל-זינאת)
- 23.3.1997 - שיחי יוסף ע'אזי מחמד חסן - חיפה (אם אל-זינאת)

מקורות משנייםספרים

- אביזוהר מאיר (עורך), דוד בן-גוריון, פעמי מדינה - זיכרונות מן העיזבון: מרס-נובמבר 1947, עם-עובד, המרכז למורשת בן-גוריון, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, החברה להפצת משנתו של דוד בן-גוריון, תל-אביב, 1993.
- אביזוהר, מאיר (עורך) דוד בן-גוריון, לקראת המנדט - זיכרונות מן העיזבון, 29.6.1946, מרס, 1947, עם-עובד, המרכז למורשת בן-גוריון, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, החברה להפצת משנתו של דוד בן-גוריון, תל-אביב, 1993.
- אביזוהר, מאיר ואבי בראלי (עורכים), עכשיו או לעולם לא - דיוני מפא"י בשנה האחרונה למנדט הבריטי, בית ברל, 1989.
- אביחי, אברהם, דוד בן-גוריון מעצב המדינה, כתר, ירושלים, 1974.
- אבנרי, אריה ל., ההתיישבות היהודית וטענת הנישול (1878 - 1948), יד-טבנקין, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, תש"ס.
- אוסטפלד, זהבה, צבא נולד - שלבים עיקריים בבניית הצבא בהנהגתו של דוד בן-גוריון, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, תל-אביב, 1994.
- אטינגר, שלום, הציונות, הבעיה הערבית והמנדט הבריטי, קרני, תל-אביב, 1987.
- איילון, יהודית (ליקוט ועריכה), חוף זור, החברה להגנת הטבע, משרד החינוך והתרבות, תשמ"ח, 1988.
- אל-פלג, צבי, המופתי הגדול, משרד הביטחון, תל-אביב, 1989.
- אמיתי, יוסי, אחוות-עמים במבחן - מפ"ס 1948 - 1954: עמדות בסוגיית ערבי ארץ-ישראל, ציריקובר, תל-אביב, 1988.
- אסף, מיכאל, תולדות התעוררות הערבים בארץ ישראל ובריחתם, דביר, תל-אביב, 1967.
- אפרת, משה, הפליטים הפלסטינים, מחקר כלכלי-חברתי, 1949 - 1970, אוניברסיטת תל-אביב, 1976.
- ארליך, חגי, המזרח התיכון בין מלחמות העולם, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב, 1992.
- בארי, אליעזר, ראשית הסכסוך ישראל-ערב 1882 - 1911, ספרית פועלים, אוניברסיטת חיפה, המכון לחקר המזרח התיכון, תל-אביב, 1985.
- בוקעי, דוד, המדינה הערבית, היחסים הבין-ערביים והקונפליקט הערבי-ישראלי: 1937 - 1985, הפוליטיקה של מאזן הכוחות, אוניברסיטת חיפה, חיפה 1993.
- ביגר, גדעון, מושבת כתר או בית לאומי - השפעת השלטון הבריטי על ארץ-ישראל, 1917 - 1930, בחינה גיאוגרפית-היסטורית, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, תשמ"ג.
- ביין, אלכס, תולדות ההתיישבות-הציונית, רמת-גן, 1970.
- בן-אלקנה, שלמה אריה, סיפורה של חקירה (דפי יומן) - חטיפתה של משפחת הקצין לזרוביץ ב-1938 בידי כנופיות אבו-דורה, הוצאת "הדר", תל-אביב, 1986.

- בן-אריה, יהושע (עורך), ההיסטוריה של ארץ-ישראל - מלחמת העצמאות, יד בן צבי, ירושלים, 1983.
- בן-גוריון, דוד, מדינת ישראל המחודשת, עם עובד, תל-אביב, 1969.
- בן-גוריון, דוד, פגישות עם מנהיגים ערביים, עם-עובד, תל-אביב, 1967.
- בנזימן, עוזי ועטאללה מנצור, דיירי משנת, ערביי ישראל - מעמדם והמדיניות כלפיהם, כתר, ירושלים, 1992.
- בר, ישראל, בטחון ישראל - אתמול, היום ומחר, תל-אביב, 1966.
- בר-זוהר, מיכאל, בן-גוריון - האיש מאחורי האגדה, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, תל-אביב, 1986.
- גורן, אשר, הליגה הערבית, 1945 - 1954, עיינות, תל-אביב, 1954.
- גורני, יוסף, השאלה הערבית והבעיה היהודית - זרמים מדיניים-אידיאולוגיים בציונות ביחס אל הישות הערבית בארץ-ישראל בשנים 1882 - 1948, ספרית "אפקים", עם-עובד, תל-אביב, 1985.
- גינזור, פינחס ואבי בראלי, ציונות: פולמוס בן זמננו - גישות מחקריות ואידיאולוגיות, המרכז למורשת בן-גוריון קריית שדה-בוקר, המכון לחקר הציונות ע"ש חיים ויצמן-אוניברסיטת תל-אביב, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, תשנ"ז-1996.
- גלבר, יואב, שורשי החבלת-המודיעין ביישוב, 1918 - 1947, משרד הביטחון, תל-אביב, 1992.
- גלבוט, איתן ומרדכי נאור, הסכסוך הערבי-ישראלי, משרד הביטחון, תל-אביב, 1981.
- גרוסמן, דוד, נוכחים נפקדים, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 1992.
- גרנאדוס, גיאורג גארסייה, כך נולדה מדינת ישראל - הדרמה כפי שראיתיה במו עיני, מאנגלית: א. עבאזי, הוצאת אחיאסף, ירושלים, תש"ט.
- גרנות, עודד, חיל המודיעין, בתוך: יעקב ארז ואילן כפיר (עורכים), צה"ל בחילן, הוצאת "ירביבים", תל-אביב, 1981.
- דגן, שאול, מזמארין לזיכרון-יעקב, החברה להגנת הטבע, המועצה לשימור מבנים ואתרי ההתיישבות, המועצה המקומית זיכרון-יעקב, תשמ"ח - 1988.
- דודזון, מאיר, זמנתו של אלוף במחלוקת, ארכיון יד-טבנקין, תל-אביב, 1990.
- דורון, יעקב, במעגלים - פרקים בתולדות גבעת-עדה, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, תל-אביב, 1994.
- דיזנגוף, מאיר, לידידי מנוער - סיפורים וזיכרונות, תל-אביב, תרצ"ו.
- הדרי, זאב וניה, פליטים מנצחים אימפריה - פרשיות עליה ב' 1945 - 1948, הוצאת הקיבוץ המאוחד, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, תל-אביב, תשמ"ה.
- הורוביץ, זן משה ליסק, מישוב למדינה - יהודי ארץ-ישראל בתקופת המנדט הבריטי כקהילה פוליטית, עם עובד, תל-אביב, 1977.
- הראבן, אלוף, מלחמות ושלוש - סוגיות ביחסים בין ישראל לשכניה הערביים, זמורה-ביתן, תל-אביב, 1990.

- הראובני, עמנואל, קום התהלך בארץ - מדריך שמורות הטבע בישראל, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, תל-אביב, 1985.
- הראל, צבי, המשטרה הצבאית, בתוך: אילן כפיר ויעקב ארז (עורכים), צה"ל בתילו, "רביבים" - הוצאה לאור, תל-אביב, 1982.
- הרכבי, יהושפט, עמדות בסכסוך ישראל-ערב, תל-אביב, 1968.
- הרכבי, יהושפט (עורך), ערב וישראל, עם-עובד, תל-אביב, 1972.
- הרסגור, מיכאל ומוריס סטרוון, ישראל/פלסטין - המציאות שמעבר למיתוסים - מסה מצרפתית: נרי גבריאל-סבנייה, הוצאת המרכז היהודי-ערבי לשלום, גבעת חביבה, 1997.
- ואלאך, יהודה (עורך), היינו כחולמים - קובץ מחקרים על מלחמת הקוממיות, מטדה, גבעתיים, 1985.
- וויצמן, חיים, מסה ומעש, שוקו, תל-אביב, תש"ט.
- וילנאי, זאב, אריאל - אנציקלופדיה לידיעת ארץ-ישראל, עם עובד - תרבות וחינוך, תל-אביב, 1986.
- וילנאי, זאב, מדריך ארץ-ישראל, הוצאת "תור" - ארץ-ישראל, תש"ה, 1945, חלק ג'.
- ויץ, יוסף, יומני ואגרותי לבנים, מסדה, רמת-גן, תשכ"ה, כרך שלישי, משמר חומות (1945 - 1948).
- ויץ, יחיעם (עורך), בין חזון לרוויזיה: מאה שנות היסטוריוגרפיה ציונית, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, מוסד הרצל לחקר הציונות, אוניברסיטת חיפה, מרכז ציריק לחקר הציונות והיישוב, האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים, 1977.
- ורד, אברהם, חזית הדרום בנו סיני לחברון, מניתוק הנגב ועד להכרעת צבא הפלישה המצרי, הוצאת יאיר ע"ש אברהם שטרן, תל אביב, תשנ"ו.
- ושיץ, יוסף, הערבים בארץ-ישראל, הקיבוץ הארצי, מרחביה, 1947.
- זיו, יהודה, בשביל המטיילים, ההוצאה לאור, משרד הביטחון, תל-אביב, 1982.
- חביבי, אמיל, האופטימיסט: הכרוניקה המופלאה של היעלמות סעיד אבו אל-נחס אל-מתשאאל (עברית: אנטון שמאט), הוצאת "מפרש", 1984.
- טבת, שבתאי, בו-גוריון וערביי ארץ-ישראל - מהשלמה למלחמה, שוקו, תל-אביב, 1985.
- יוסף, דוד, השלטון הבריטי בארץ-ישראל: כישלוננו של משטר, ירושלים, תש"ח.
- יערי, אברהם, זיכרונות ארץ-ישראל, רמת-גן, 1974.
- יצחקי, אריה (עורך) מדריך ארץ-ישראל - אנציקלופדיה שימושית לידיעת הארץ, כתר - משרד הביטחון, 1980.
- כהן, אהרון, גוף ראשון. גוף שלישי. (עורך: יגאל וילפנד), הוצאת הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, 1990.
- כהן, אהרון, ישראל והעולם הערבי, מרחביה, 1964.
- כהן, גבריאל, צירציל ושאלת ארץ-ישראל בתחילת מלחמת העולם השנייה, 1939 - 1942, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, תשל"ו.

- כל מקום - פנקס כיס להכרת הארץ, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1962.
- כנען, חביב, בצאת הבריטים, ספרי "גדיש", תל-אביב, תשכ"ח.
- לברכט, הנס, הפלסטינים עבר והווה, מפעלים אוניברסיטאיים להוצאה לאור בע"מ, 1987.
- להב, מרדכי, חמישים שנות הפליטים הפלסטינים 1948 - 1999, חיפה, 2000.
- לואיס, ברנרד, המורח התיכון והמערב (עברית: אליקים רובינשטיין) הוצאת "מערכות", צבא הגנה לישראל, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, תל-אביב, 1972.
- לונץ, אברהם משה, מורה דרך בארץ-ישראל, הוצאת "אריאל", ירושלים, תרנ"א.
- לורד, נתנאל, קורות מלחמת הקוממיות, מסדה, תל-אביב, 1989.
- ליפשיץ, משה, הסכסוך הערבי-ישראלי, "אור-עם", תל-אביב, 1989.
- ליפשיץ, משה, תולדות עם ישראל בדורות האחרונים - התנועה הלאומית, "אור-עם", תל-אביב, 1985, חלק ב'.
- מהר"ק, ישראל, אדום על חאק, הוצאת צה"ל - "מערכות", תל-אביב, 1966.
- מוריס, בני, לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים, (עברית - ארנון מגן), עם עובד, תל-אביב, 1991.
- מוריס, בני, תיקון טעות - יהודים וערבים בארץ-ישראל 1938 - 1956, "אפקסים", עם עובד, 2000.
- מיינרצהאגן, ר., קולונל, יומן מזרח-תיכוני, 1917 - 1956 (עברית: אהרון אמיר), "שקמונה", חיפה, 1992.
- מלמן, יוסי, הישראלים החדשים - מבט אישי על חברה בשינוי, שוקן, תל-אביב, 1993.
- מלמן, יוסי, שותפות עוינת, מיתנס, ידיעות אחרונות, תל-אביב, 1987.
- מעוז משה ובי"ז קדר (עורכים), התנועה הלאומית הפלסטינית: מעימות להשלמה?, משרד הביטחון-ההוצאה לאור, תל-אביב, 1996.
- מרקוס, מנחם, הר הכרמל - סקר נוף ומסלולי טיול, רשות שמורות הטבע, ירושלים, 1997.
- מרקוס, מנחם, רמת מנשה - סקר נוף ומסלולי טיול, רשות שמורות הטבע, ירושלים, 1995.
- נאור מרדכי ודן גלעדי, ארץ-ישראל במאה העשרים, מיישוב למדינה, 1900 - 1950, משרד הבטחון-ההוצאה לאור, תל-אביב, 1990.
- מקובר, רחלה, שלטון ומינהל בארץ-ישראל, 1917 - 1925, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, תשמ"ח.
- נבו, יוסף, עבדאללה וערביי ארץ-ישראל, מכון שילוח, תל-אביב, 1982.
- נדבה, יוסף (עורך), חיפה, אוליפנט והחזון הציוני, אוניברסיטת חיפה, הקתדרה לציונות ע"ש ראובן הכט, חיפה (לא מצוינת שנת ההוצאה).
- נמרוד, יורם, הערבים מול התנועה הציונית והישוב היהודי, אורנים, תשמ"ד.

- נמרוד, יורם, ברירת השלום ודרך המלחמה, הנהונות דפוסים של יחסי ישראל-ערב: 1947 – 1950, המכון לחקר השלום – גבעת חביבה, תשס"א, 2000.
- סאלח, שכיב, תולדות הדרוזים, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, משרד הבטחון-ההוצאה לאור, ירושלים, 1989.
- סיטון, רפי, ההחמצות הגדולות – הזדמנויות מדיניות ויוזמות לשלום שישראל החמיצה, ספרית מעריב, תל-אביב, 1994.
- סייקס, כריסטופר, מבלפור ועד בוויין – מאבקים על ארץ-ישראל, (עברית – שלמה גונן), מערכות – תל-אביב, 1966.
- סלוצקי, יהודה (עורך), ספר תולדות ה"הגנה" – ממאבק למלחמה, עם-עובד, תל-אביב, 1972, כרך ג' חלק ב', ג'.
- סמילנסקי, משה, פרקים בתולדות הישוב, דביר, תל-אביב, 1978.
- ססר, אשר, בין ירדן לפלסטין – בינוגרפיה פוליטית של וצפני אל-תל, קו אדום – הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 1983.
- ספרן, נדב, העימות הערבי-ישראלי, 1948 – 1967, הוצאת כתר, ירושלים, 1969.
- עילם, יגאל, ה"הגנה" – הדרך הציונית אל הכוח, זמורה, ביתן, מודן, תל-אביב, 1979.
- עילם, יגאל, ממלאי הפקודות, כתר, תל-אביב, 1990.
- פורת, יהושע, במבחן המעשה הפוליטי, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, 1988.
- פורת, יהושע, ממהומות למרידה, התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית, 1929 – 1939, עם-עובד, תל-אביב, 1978.
- פורת, יהושע, צמיחת התנועה הלאומית הערבית-הפלסטינית 1918 – 1929, ירושלים 1971.
- פורת, יהושע ויעקב שביט (עורכים), ההיסטוריה של ארץ-ישראל – המנדט והבית הלאומי 1917 – 1947, כתר-יד בן-צבי, ירושלים, 1982.
- פיטרס, גיואן, מאז ומקדם – מקורות הסכסוך היהודי-ערבי על ארץ-ישראל (תרגום: אהרון אמיר), הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 1988.
- פילובסקי ורדה (עורכת), המעבר מישוב למדינה 1947 – 1949: רציפות ותמורות, אוניברסיטת חיפה, מוסד הרצל לחקר הציונות, 1990.
- פעיל, מאיר, פלמ"ח: הכוח המגויס של ה"הגנה", מטכ"ל/ קצין חינוך ראשי/גלי צה"ל, משרד הביטחון, ההוצאה לאור, תל-אביב, 1995.
- פפה, אילן, ערבים ויהודים בתקופת המנדט, חיפה, 1995.
- פרידמן, יהושע ומאיר אביזוהר (עורכים), עיונים בתכנית החלוקה 1937 – 1947, תמ"א מרכז מורשת בן-גוריון, 1984.
- פריזל, אביתר, המדיניות הציונית לאחר הצהרת באלפור 1917 – 1922, אוניברסיטת תל-אביב, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 1977.
- צחור, זאב, החזון והחשבון – בן-גוריון בין אידאולוגיה לפוליטיקה, הקיבוץ הארצי, תל-אביב, 1992.

- קאנו, ג'ק, בעיית הקרקע בסכסוך הלאומי בין יהודים לערבים, 1917 - 1990, הקיבוץ הארצי, תל-אביב, 1992.
- קארש, אפרים, פיברוק ההיסטוריה הישראלית, "ההיסטוריונים החדשים", הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 1999.
- קדם, מנחם, תולדות הציונות ומדינת ישראל: 1939 - 1973, "אור-עם", 1987.
- קליר, יוסף, ממנדאט למדינה-יומן מלחמת השחרור של עם ישראל, 29 בנובמבר 1947 - 12 במאי 1949, ראובן מס, ירושלים, 1952.
- קמחי, ג'ון, שבעת העמודים שהתמוטטו, (עברית - י. מעין), עם-עובד, תל-אביב, תשי"א.
- קמחי, ג'ון ודוד, משני עברי הגבעה-המלחמה על ארץ-ישראל, "מערכות"-משרד הביטחון, תל-אביב, 1973.
- קצבורג, נתנאל, החלוקה לספר הלכו-מדיניות בריטניה בארץ-ישראל, 1940 - 1945, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, תשל"ד.
- קצבורג, נתנאל, מדיניות במבוד: מדיניות בריטניה בארץ-ישראל, 1940 - 1945, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, תשל"ז.
- קרוסמן, ריצ'ארד, שליחות ארצישראלית, ספרית פועלים, מרחביה, 1947.
- ראובני, יעקב, ממשל המנדט בא"י, 1920 - 1948, ניתוח הסטורי-מדיני, אוניברסיטת בר-אילן, ירושלים, תשנ"ג.
- רבינא, ירמיהו, אגודת השומרים - זיכרונות ומעשים, פרטים בתולדות השמירה והביטחון מפי ותיקי אגודת השומרים הא"י, הוצאת השומר בישראל, תל-אביב, תשכ"ז - תשכ"ז.
- רבינוביץ, איתמר, השלום שחמק, מקסוול-מק-מילן, כתר, ירושלים, 1991.
- רובינשטיין, אמנון, מהרצל ועד רבין והלאה - מאה שנות ציונות, שוקן, תל-אביב, 1997.
- רובינשטיין, דני, חיבוק התאנה, כתר, ירושלים, 1990.
- רוזף, שילה הטיס, לכסיקון פוליטי של מדינת ישראל, כתר, ירושלים, 1988.
- ריבלין, גרשון ועליזה, זר לא יבין - ספר הכינויים - כינוי - סתר בישוב היהודי בארץ-ישראל, "מערכות" - צבא-הגנה-לישראל והמרכז לתולדות כוח-המגן ע"ש יגלילי, תל-אביב, 1988.
- שביט, יעקב (עורך) מאבק, מרד, מרי - המדיניות הבריטית והציונות והמאבק עם בריטניה, 1941 - 1948, אסופת מאמרים, ירושלים, תשמ"ז.
- שביט, יעקב, ציוני דרך בסכסוך ישראל-ערב, קצין חינוך ראשי, יוני 1979.
- שביט, יעקב, יעקב גולדשטיין וחיים באר (עורכים), לכסיקון האישים של ארץ-ישראל, 1799 - 1948, עם-עובד, תל-אביב, 1983.
- שגב, שמואל, מאחורי הפרגוד, "מערכות", תל-אביב, 1954.
- שטנדל, אורי, ערביי ישראל - בין פטיש לסדן, "אקדמון", ירושלים, תשנ"ב.
- שטרן, אליהו (עורך) כרונולוגיה לתולדות הישוב היהודי החדש בארץ-ישראל, תרצ"ו - תשי"ז, הוצאת יד בן-צבי, ירושלים, תשל"ד 1974.

- שטרן, מנחם (עורך), הציונות והשאלה הערבית, מרכז זלמן שזר, ירושלים, תשל"ט.
- שיפטון, זן, אופציה ירדנית - ישראל, ירדן והפלסטינים, יד טבנקין, מכון ישראל גלילי לחקר כוח המגן, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 1987.
- שמיר, משה, חיי עם ישמעאל, מעריב, תל-אביב, 1968.
- שמעוני, יעקב, לקסיקון פוליטי של העולם הערבי, כתר, ירושלים, 1988.
- שמעוני, יעקב, ערביי ארץ-ישראל, עם-עובד, תל-אביב, 1947.
- שמעוני, יעקב ואביתר לוי, לכסיקון פוליטי של המזרח התיכון במאה העשרים, מהדורת "דבר", ירושלים, 1974.
- שפירא, אניטה, יהודים חדשים, יהודים ישנים, עם-עובד, תל-אביב, 1990.
- שפירא, יונתן, חברה בשבי הפוליטיקאים, ספרית פועלים, תל-אביב, 1996.
- שפר, גבי (עורך), המאבק להקמת המדינה, האוניברסיטה העברית בירושלים - המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס ומוסד ביאליק, ירושלים, 1992.
- שרף, זאב, שלושה ימים - והם ג', ז', ה' באייר התשי"ח, 12, 13, 14 במאי 1948, עם עובד, תל-אביב, 1959.
- ששון, אליהו, בדרך אל השלום, איגרות ושיתות, עם-עובד, תל-אביב, 1978.
- תומא, אמיל, התנועה הלאומית הפלסטינית והעולם הערבי, מפרש תל-אביב, 1990.
- תלמי, אפרים, מה ומי - לכסיקון מלחמת העצמאות, הוצאת "דבר", תל-אביב, 1965.

פרסומים ומאמרים

- אללן, יצחק, "שעתה של הדו-לאומיות", א. סימון (עורך), בעיות-במה חודשית לחיי ציבור, המו"ל - מ. בובר, שנה ג', כרך ה', חוברת אי-בי (כ"ה-כ"ו), ירושלים, (ינואר-פברואר 1947), ע"ע 16 - 20.
- בן ארצי, יוסי, ההתיישבות בכרמל וחופו בעת החדשה, יעקב שורר (מלקט), הכרמל - אדם וישוב, לקט מאמרים, התברה להגנת הטבע, משרד החינוך והתרבות, תל-אביב, 1986, ע"ע 117 - 121.
- בר, גבריאל, "שאלת שיתוף הפעולה בין הפועלים היהודים והערבים", בעיות-במה חודשית לחיי ציבור, חוברת ו', כרך ג', (1945), ע"ע 253 - 263.
- גילבר, גד, סקירות (מס. 108) - "מגמות בהתפתחות הדמוגראפית של הפלסטינים, 1870 - 1987", מרכז משה דיין לחקר המזרח התיכון ואפריקה, מכון שילוח - אוניברסיטת תל-אביב, (1989).
- גילבר, גד, "מגמות בהתפתחות הדמוגראפית של ערביי ארץ-ישראל, 1870 - 1948", קותרה, מס. 45, יד בן-צבי, ירושלים (1987), ע"ע 43 - 56.
- גלבר, יואב, "המדיניות הבריטית והציונית בארץ-ישראל בצל החשש מהתקוממות יהודית, 1942 - 1944", הציונות, ז' (1981), ע"ע 324 - 396.
- גלבר, יואב, "מגעים דיפלומטיים טרם התנגשות צבאית - המשא ומתן בין הסוכנות היהודית למצרים וירדן (1946 - 1948)", קותרה, 35 (1985), ע"ע 189 - 198.
- גלבר, יואב, "המודיעין והערכתו ערב מלחמת העצמאות", עיונים בתקומת ישראל - מאסף לבעיות הציונות, היישוב ומדינת ישראל, המרכז למורשת בן-גוריון, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 1991, כרך 1, ע"ע 61 - 102.
- דותן, שמואל, "מהצעות הקאנטונים אל תוכנית החלוקה 1929 - 1934", קותרה, מס. 15, יד יצחק בן-צבי, ניסן תש"ם (1980), ע"ע 107 - 138.
- זלצר, אסף, "טנטורה מושבה ליד מפעלי", עת-מול, עיתון לתולדות ארץ-ישראל ועם ישראל, יד יצחק בן-צבי, כרך כ"ז, גיליון 4, איר תשס"ג - אפריל 2002, ע"ע 10 - 12.
- זקס, דן, "ההיסטוריוגרפיה וזהות לאומית", תיאוריה וביקורת, מכון ואן ליר - ירושלים, הוצאת הקיבוץ המאוחד - תל-אביב, מס. 8, קיץ 1996, ע"ע 73 - 89.
- חשביה, אריה (עורך ראשי), ספרא וסיפא, ביטאון החברה הישראלית להיסטוריה צבאית ליד אוניברסיטת תל-אביב, גיליון מס. 4, חשון תשמ"ב, נובמבר 1981.
- טבת, שבת, "ניקיון כפיים ושכתוב מסמכים", אלפיים, 13, תשנ"ז, 1996, ע"ע 233 - 256.
- טל, דוד, "תכנית ד': תוכנית-אב או צורך השעה?", זמנים, מס. 61 (חורף 1997/8), ע"ע 52 - 62.
- כהא מסטפא ורונית ברזילי, פליטים בארצם - פליטים פנימיים במדינת ישראל, 1948-1996, המכון לחקר השלום, גבעת-חביבה, דצמבר 1996.
- כהן, אהרון, "נוכח הפינוי הערבי", לאחדות העבודה, א', יוני (1948), ע"ע 36 - 47.
- כהן, גבריאל, "המדיניות הבריטית בתקופת מלחמת העצמאות", יעקב שץ (עורך), מלחמת העצמאות, מרכז ההסברה, ירושלים (1975), ע"ע 29 - 34.

- כהן, גבריאל, "הרולד מק-מייקל ושאלת עתיד ארץ-ישראל", המזרח החדש, כ"ה, (1975), ע"ע 86 - 52.
- כהן, מיכאל, י., "החלטת הבריטים לצאת מארץ-ישראל", קתדרה, מס. 15, יד יצחק בן-צבי, ירושלים (1980), ע"ע 143 - 184.
- לורד, נתנאל, בעיית ההיסטוריוגרפיה של מלחמת העצמאות, קתדרה מס. 1, יד יצחק בן-צבי, ירושלים (1976), ע"ע 61 - 97.
- לנג, יוסף, "מאורעות תרפ"ט: הפרעות, פרעות או מרד?", קתדרה, מס. 47, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, (תשמ"ח), ע"ע 134 - 154.
- מוריס, בני, "יוספרים וגווילים בזקנה רגילים" - מבט חדש על מסמכים ציוניים מרכזיים, אלפיים, 12, תשנ"ו, 1996, ע"ע 73 - 103.
- נבו, יוסף, "הנציב והמופתי: הרולד מק-מייקל וחאגי אמין אל חסייני, קתדרה, מס. 64, יד יצחק בן-צבי, ירושלים (1992), ע"ע 127 - 139.
- נבו, יוסף, "על המקורות הערביים לחקר מלחמת העצמאות", קתדרה, מס. 1, יד יצחק בן-צבי, ירושלים (1976), ע"ע 98 - 101.
- סלע, אברהם, "שיחות ומגעים בין מנהיגים ציוניים לבין מנהיגים ערבים - פלסטינים, 1933 - 1939", המזרח החדש, כ"ב, 4 (1972), ע"ע 401 - 423.
- סלע, אברהם, "מגעים מדיניים בין הסוכנות היהודית לבין ממשלות עבר הירדן ומצרי בדבר הסכם על חלוקת ארץ-ישראל 1946", הציונות, י, (תשמ"ה), ע"ע 255 - 278.
- סנטור, דוד, וו., "בתוהו לא זרד", א. סימון (עורך), בעיות-במה חודשית לחיי הציבור, שנה ג', כרך ה, חוברת א-ב (כ"ה-כ"ו), המו"ל: מ. בובר, ירושלים (ינואר-פברואר 1947), ע"ע 1-10.
- עופר, פ., "אכזבה מהישגי הבית הלאומי היהודי - גורם לתפנית במדיניות הבריטית בארץ-ישראל ב-1930?", קתדרה, מס. 16, יד יצחק בן-צבי, ירושלים (1980), ע"ע 125-132.
- פפה, אילן, "ההיסטוריה החדשה של מלחמת 1948", תיאוריה וביקורת, מס. 3 (1993), ע"ע 99 - 114.
- פפה, אילן, "פרשות כ"ץ וטנטורה: היסטוריה, היסטוריוגרפיה, משפט ואקדמיה", תיאוריה וביקורת, מס. 20, אביב 2002, ע"ע 191 - 217.
- צחר, משה, "היסטוריונים, הזיהור במקורותיהם", אלפיים, 13, תשנ"ז, 1996, ע"ע 201 - 211.
- קרש, אפרים, "סילוף מתוך פכחון? סילוף מתוך עיוורון? בני מוריס על סוגיית הטרנספר", אלפיים, 13, תשנ"ז, 1996, ע"ע 212 - 232.
- קולת, ישראל, "דברי פתיחה: יציאת הבריטים מארץ-ישראל", קתדרה, מס. 15, יד יצחק בן-צבי, ירושלים (1980), ע"ע 140 - 143.
- קיימן, צירלס, "אחרי האסון: הערבים במדינת ישראל, 1948 - 1950", מחברות למחקר ולביקורת, 10 (1948), ע"ע 5 - 91.
- קימרלינג, ברוך, "ההבניה החברתית של המושג 'הביטחון הלאומי' של ישראל" בתוך: תרבות דמוקרטית, אוניברסיטת בר-אילן והמכון הישראלי לדמוקרטיה, כרך 4-5, תשס"א 2001, ע"ע 272-275.
- קירשנבוים, ש. ל., "נציבותו של הרברט סמואל בארץ-ישראל; ניסיון של הערכה", מולד, (1962), ע"ע 45 - 55.

- קלוורסקי, ח.מ., "החזון הציוני והגשמתו", א. סימון (עורך), בעיות-במה חודשית לחיי צבור, שנה ג', כרך ה', חוברת א-ב (כ"ה-כ"ו), המו"ל: מ. בובר, ירושלים, (ינואר-פברואר 1947) עמ. הכריכה.
- קצבורג, נתנאל, "דברי סיכום: יציאת הבריטים מארץ-ישראל", קתדרה, מס. 15, יד יצחק בן-צבי, ירושלים (1980), ע"ע 162 - 163.
- קצבורג, נתנאל, "הנסיגה מתכנית החלוקה למדיניות הבריטית בארץ-ישראל, 1936 - 1938, ח. ז. הירשברג (עורך), ספר השנה, ט', אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן, (1972), ע"ע 328-365.
- שביט, יעקב, "השנים השחורות של הספר הלבן", סקירה חודשית, (יוני 1979), ע"ע 37 - 45.
- שביט, יעקב, "מאורעות תרפ"ט", סקירה חודשית, (אוגוסט 1979), ע"ע 23 - 28.
- שטיין, קנט וו., "חוק ההגנה על זכויות האזרחים ועקיפתם בארץ-ישראל", המזרח החדש, כ"ט (תשי"ס - 1980), ע"ע 66 - 87.
- שטרן, גבריאל, "חזית ערבית-יהודית נגד החלוקה", א. סימון (עורך), בעיות במה חודשית לחיי צבור, שנה ג', כרך ה', חוברת א-ב (כ"ה-כ"ו), המו"ל: מ. בובר, ירושלים, (ינואר - פברואר 1947), ע"ע 34 - 35.
- שטרן, זאב, "איך נגשים את ההתקרבות לעם השכני", א. סימון (עורך), בעיות-במה חודשית לחיי צבור, שנה ג', כרך ה', חוברת ה-י (כ"ט-ל'), המו"ל: מ. בובר, ירושלים (יולי 1947), ע"ע 268 - 270.
- שילוח, צבי, "בריחת הערבים והתייחסות הערבים אליה", כיוונים, חוברת 28 (קיץ תשמ"ה) - אוגוסט 1985, ע"ע 146 - 151.
- שמעוני, יעקב, "הערבים לקראת מלחמת ישראל-ערב, 1945 - 1948", המזרח החדש, י"ב (1962), ע"ע 190 - 211. (מאמר זה ראה גם "מערכות", חוברת 230, מאי 1973, ע"ע (23-35)).
- שפירא, ח.ל., "ריביזיה חדשה", א. סימון (עורך), בעיות-במה חודשית לחיי צבור, שנה ג', כרך ה', חוברת א-ב (כ"ה-כ"ו), המו"ל: מ. בובר, ירושלים, (ינואר-פברואר 1947), ע"ע 10-15.

لغويات

- الماضي، مروان، قرية اجزم- الحمامة البيضاء، الأهلئ للطباعة والنشر والتوزيع، 1994.
- أيوب، سمير، البناء الطبقي للفلسطينيين، بيروت، 1982 .
- برهوم محمود، محمد خروب، قاموس القرئ الفلسطينية ابان الانتداب البريطاني، دار الكرمل للنشر والتوزيع، عمان، 1989.
- الدباغ، مصطفى مراد، بلادنا فلسطين، دار الهدئ، دار الهدئ، كفر قرع، 1991، ق10.
- الدراسات الفلسطينية، مجلة 43، بيروت، صيف، 2000.
- دروزة، محمد عزت، تاريخ بنئ إسرائيل من أسفارهم، وأحوال وأخلاق ومواقف اليهود، وفي عصر النبي صلى الله عليه وسلم وبيته من القرآن الكريم، طبعة جديدة منقحة، منشورات المكتبة العصرية للطباعة والنشر، صيدا، بيروت، 1969.
- دروزة، محمد عزت، حول الحركة العربية الحديثة، المكتبة العصرية، بيروت، 1949.
- دروزة، محمد عزت، القضية الفلسطينية في مختلف مراحلها منشورات المكتبة العصرية، صيدا، بيروت، 1959 .
- دروزة، محمد عزت، مذكرات محمد عزة دروزة، دار الغرب الإسلامي، بيروت، 1993.
- حمادة، سعيد، النظام الإقتصادي في فلسطين، بيروت، 1939.
- الخطيب، محمد نمر، أحداث النكبة أو نكبة فلسطين، منشورات دار مكتبة الحياة، بيروت 1967، النشرة الثانية، (الطبعة الأولى 1951).
- المرعشلي، أحمد وعبد الهادي هاشم، الموسوعة الفلسطينية، 2، الطبعة الأولى، دمشق، 1984.
- نويهض عجاج، رجال من فلسطين- ما بين بداية القرن حتى عام 1948، منشورات فلسطين المحتلة، طبع على مطابع الكرمل الحديثة، بيروت، 1981.
- هيكل، يوسف، فلسطين قبل وبعد، دار المسلم، بيروت، 1971.
- الهوراي، محمد نمر، سر النكبة، الناصرة، 1955.

אנגלית

Antonius, G., The Arab Awakening, London, 1938

Abu-Lughod, Ibrahim (ed.), The Transformation of Palestine, Northwestern University Press, Evanston, 1971.

Beck, Frank H. "The Case of the Palestine Arab", in Seeds of Conflict, Palestine the Twice-Promised Land, the Arabs and Some Neutrals, Series 7, KTO Press, Nendeln, Liechtenstein, 1978.

Bulletin of the School of Oriental & African Studies, 65 (2002).

Chohen, Gavriel, "Macmichael and Palestine Future", Zionism, Vol. 3 (1981), p.p 133-155.

Cull, Brian, Shlomo Aloni and David Nicolle, Spitfires Over Israel, Grub Street, London, 1994.

Firro, M. Kais, A History of the Druzes, E. J. Brill, Leiden, 1992.

Gabay, Rony, A Political Study of the Arab-Jewish Conflict, the Arab Refugees Problem (a case study), Deneve; Droz, 1959.

Gelber, Yoav, Palestine 1948: War, Escape and the Emergence of the Palestinian Refugee Problem, Brighton and Portland: Sussex Academic Press, 2000.

Graves, Philip (ed.), Memories of King Abdalla of Trans Jordan, London, 1950.

Hadawi, Sami, Palestinian Rights and Losses in 1948, a comprehensive study, Saqi Books, London, 1988.

Journal of Palestine Studies, 18 (autumn) 1988, Washington.

Journal of Palestine Studies, 30 (spring) 2001, Washington.

Kedourie, E., England and the Middle-East, the Harraster Press, 1978.

Kedourie, E., In the Anglo Arab Labyrinth, Cambridge, 1976.

Khalaf, Issa, Politics Palestine, Arab Factionalism and Disintegration, 1939-1948, Sunny Press, Albany, 1991.

Khalidi Walid (ed.), All That Remains: the Palestinian Villages Occupied and Depopulated by Israel in 1948, Institute for Palestine studies; Washington d. c. 1992.

Kimmerling, Baruch and Joel S. Migdal, Palestinians, The Making of a People, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, U.S.A., 1993.

Kohanski, Alexander s. "Summary: The Problem and its Solution", in: Enzo Sereni and R.E.Ashery (ed.), Jews and Arabs in Palestine, Hechalutz Press, New York, 1936.

Lawrence, T.E., Seven Pillars of Wisdom, Garden city, N.Y. Pub. 1938

Lumins, Tervor, Listening to History: The Authenticity of Oral Evidence, London, Hutchinson, 1987.

Masalha, Nur, Expulsion of the Palestinians, institute for Palestine studies, Washington, 1992.

Middle Eastern Studies, Vol. 9 (1973).

Morris, Benny, 1948 and After, Oxford University Press, London, 1992.

Mossek, m., Palestine Imigration Policy under Sir Herbert Samuel - British Zionist and Arab Attitudes, Frank Cass and Company limited, London, 1978.

Pappe, Ilan, Britain and the Arab-Israeli Conflict, 1948-1951, New York; st. Martin's press, 1988.

Pappe, Ilan, The Making of the Arab-Israeli Conflict, 1947-1951, I.b. tauris, London, 1988.

Portelli, Alessandro, The Death of Luigi Trastulli, and Other Stories: Form and Meaning in Oral History, Albany, Suny Press, 1991

Seeds of Conflict: Palestine - The Twice-Promised Land, The Arabs-And some Neutrals, Series 7, kto press, Nendeln, Liechtenstein, 1978.

Sereni, Enzo and R. E. Ashery(ed.), Jews and Arabs in

Palestine, studies in a National and Colonial Problem,
Hechalutz Press, New York, 1936.

Sheffer, Gavriel, "Intention and Result of British Policy
in Palestine: Pasfield's White Paper", Middle Eastern
Studies, Vol. 9 (January 1973), p.p. 43-66.

Shlaim, a., Collusion across the Jordan - King Abdulla,
the Zionist Movement and the Partition of Palestine,
Oxford, 1988.

Sidebotham, Herbert, British Policy and the Palestine
Mandate: Our Proud Privilege - Memorandum, Ernest Benn
limited, London, 1929.

Simon Leon and Leonard Stein, Awakening Palestine, John
Murray, Albemarle st., w., London, 1923.

Tannous Izzat, The Palestine - A Detailed Documented
Eyewitness History of Palestine Under British Mandate, I.
G. T. Company, New York, 1988.

Vatikiotis, J. P. Among Arab and Jews, A Personal
Experience, 1936-1990, London; Weidenfeld and Nicolson,
1991.

Wilson, M., king Abdallah, British and the Making of
Jordan, Cambridge University Press, 1987.

Who's who in the Arab world 1997-1998, Biographical
dictionary, Pubiltec publicationsin co-edition with K. G.
Saur, Munchen, New Providence, London, Paris, 1996.

Zwieig, Ronald n., "British Plans for the Evaluation of
Palestine in 1941-1942", Studies in Zionizm, Vol. 3
(1981), p.p. 291-303.